

ՅԵՍՈՒԳՈՐՁ ԱԿՆՈՐԿԻ

ՀՈՅՐ ԱՐՄԵՆ ԴԱԶԻԿԵՍՆԻ ԿՈՏՈՐԾՈՒԹ ԴԵՐԻՆ ՀՈՅՐԵՐԵՆԻ ԶՈՐԳՈՅՄՈՆ ՄԵՋ

Հարիւրամեակ մը անցած է չ. Արսէն Հարիւրամեանի ծննդեան տարիէն ասդին: Իր մահուան սուլքը 38 տարիէ է վեր տակաւին թարգ է, որովհետեւ ոչ ոք եկաւ տակաւին թարգ է, որովհետեւ ոչ ոք եկաւ տակաւին փոխարինել անոր կատարած զերը մեր աշխարհաբարի կեանքին համար:

Հատոր մը լինելու չափ նկատ կայ իր մասին: Բազմապէտի տարեկան թիւերը մասին է առաջ արդար է որ յետադարձ ակտիւրիէ առաջ արդար է որ յետադարձ ակտիւրի և անդամը մը եւ առիթ առնենք չելտելու անդամը մը եւ առիթ առնենք իր արդար նշանակութիւնը իր կատարած գերբին ի նպաստ աշխարհաբարի զարգացման:

Անտոննշ եւ խանդավառ մշակը հայ գլուխն երրիակ զիմագիծով կը յայտնուի. Ինչ երրիակ զիմագիծով կը բանաձեռէք քերականակչութ' որ հայերէնի չիմերը կատարելապէս ուսումնամիրած եւ հմուտ զրաբարի՝ վարպետի պէս կը բանաձեռէք պարագան պարագան պէս վասահ եւ անօրէնքներ, կը պատրամէք վասահ եւ անպանալիք վճարականութեամբ՝ ամէն անզամ դառնամք մը կ'ապմէնէք գրական հրառոր բանավիճ մը կ'ապմէնէք գրական հրառոր մասմանը կու զային պղոտորի վիտս մասպուտթիւնը լիգուին: Այդ պարագաներուն՝ քրութիւնը լիգուին: Այդ պարագաներուն՝ հրեշտան կը գտանար որպէս պահապահն տակը հայերէնի, ինչպէս յայտարկեցին տակը հայերէնի, ինչպէս յայտարկեցին ան կը շատեր իր օրերուն, որովհետեւ ան կը շատեր յայտարկեցի, իր յայտիմանէք հսկէր, կը որբազրէր, կը յայտիմանէք մահաւանդ քաղցրութեամբ, սաստով եւ մահաւանդ քաղցրութեամբ, սաստով կը մասմուկ յանուկ երգիշամին չելտով: Ուղերին յատուկ երգիշամին չելտով: Այդ գրեպարի արդիք իր աշխարհաբարին իր աշխարհաբարի, որովհետեւ ան կը շատեր յանուկ երգիշամին չելտով: Այդ գրեպարի աշխարհաբարի, անոնք կը բովանդակէն հիմնական անցամարդարձութիւններ, հայերէնի, որոնց կիւնաքարերը կազմով որէնքներ, որոնց

վրայ կընար կառուցուիլ ամբողջ շէնքը, եւ որոնցմէ կընային ուրիշներ հանել չարկ եղած հետեւութիւնները: Ան չհասու գրելու հայերէնի լիակատար գերականութիւնը մը, որուն ամէնէն աւելի ձեռունասութիւնը ունէր: Այնքան ընդարձակ էր իր ծրապիրը՝ որ ասոր ժամանակ չմնաց:

Իր գէմքին միւս երեսը, գրեթէ կիսագէմքը ամբողջապէս, Մատենագէտի տըքնաջնա վաստակին լոյսով ողողուած է: Մանր աշխատանք կատարուած է իրմէ: Սկսալ պիտի չըլլայ եթէ ըսնենք որ ասիւկա կը բռնէ 1900-1912, իր ամէնէն գեղեցիկ եւ խանդավառութեամբ զուարթացման տարիները: Ի՞նչ ընկելու համար: Նիւթական, սպասիչ գործ մը, ցամաք քաղուածք եւ օրինակութիւն անուններու, ցանկերու, ուղած է տալ հսկայ զիրք մը՝ որ գրատուններ բովանդակէ: Զայր Մատենագիտութիւնը կամ հայ կեսնքի հանրագիտարանը, որուն ն զիրը լրիւ տարտած է, անմէլիթար շարք մըն է զոհութիւններու, երբ մանաւանդ, առաջին պրակաները ձեռագիրներուն կորուած էին Պարտիզակ եւ ծայրէն վերսկսուած, զործ մը տաժանելիորէն ծանր եւ պատասխանաւու, ցամաք եւ ասկերախան:

Ինքն իսկ կ'ողբայ ահաւոր կորուստը իր ժամանակին, խելափ իրմէ կարելիութիւնը թիւրեւ ուրիշ երեսուն հաստրութեամբ: Մարգամանութիւնները, սրտին սիրելի, ծագկազարդ ճամբար կը թուէնն իրեն, ուսկից քալելը մտքի զուարձութիւն եւ հայեկան զոհունակութիւն կու տար, մինչ՝ մատենագիտական միակերպ ու չոր

Հ. ԱՐՄԵՆ ՊԱԶԻԿԻՆԵԱՆ

ցանկագրութիւնները՝ ապօտոմժուտ վայրերէ, և յոզնեցուցիչ զառիվերէ մազքը ցումներ էին մտքի մը համար՝ որ զեղարւուստական սէր ու ճաշակ ունէք:

Թարգմանիչի դիմագիծը իր տիրական դէմքը կու տայ: Երբորդ արժանիք՝ մը նայուն արգիւնքով: Այս կէտն է որ նկատի պիտի տռնուի միայն:

Թարգմանիչը իր մէջ չառ կանուխէն յայնուած է, աշակերտական զբան-դաններու վրայէն, տարուած Մէծն Բա-

դրատունիի հմայքէն, որուն աշակերտ մը ուզած է ըլլալ նոր ժամանակներու հոմար: Գրարարի համոյքը, խազերը, կոմիտարգութիւնը զբաւած էին զինքն ու, ինչպէս շատերը, 1890ական թուականներուն: Տակաւին աշխարհարարը իր համրան գոտած չէր, հակառակ որ Այտնիսն մը անոր հիմերը աւանդում էր, հակառակ որ «Արեւելք» օրաթերթը Արքիարեկանի և Բաշարեանի, և աւելի ուշ «Հայրենիք» Շահնազարի՝ Երիտասարդ Հայերէն մը,

զրաբարէն աւելի կամ նուռազ հեռու եւ նոյնիսկ լուրզովին անկախ ու ինքնուրոյն կենսունակութեամբ եւ կերպարանքով՝ պոլսահայ զրականութեան մէջ զմայլելի երեւոյթ մը կը կազմէր :

Միթքարեանները գեռ մինչեւ 1900 չէին կրցած աշխարհաբարի ձերբազատուած մաքրութեան մը վրայ խորչիլ : Ժամանակները ուրեմն չէին հասունցած նաև Ղաղիկեանի համար : Կային հորիզոնին վրայ բացառութեաններ, ձգտամներ զրաբարեան ճիկերու վերջին ճգնաժամերու տարիններուն ալ :

Հ. Արսէն Ղաղիկեանի առաջին թարգմանչական փորձերը (գարմանալի փառում), զրաբար եղան 1896ին : Վկիլ Արտանուրի լուսրին բանաստեղծութելունը, Հայութինի քերուածք՝ Լէոբարտէն և Քարմէն Սլիլյայէն, Մահ Արքուրայ Թէն-նիսընի՝ նոյնաչու զրաբար՝ խորթ էին, անյարմար ժամանակներու, հետեւարար մարտք չունեցան, հետո չժողովցին :

Ղաղիկեան շուտով հակցաւ կացութիւն եւ փոխեց իր ուղղութելունը եւ մատա իր ըստն հունին մէջ : Աշխարհաբարի դատը եղաւ իր դատն ալ և ինքը՝ անոր լուսաւոր առանորով : 1899ին արդէն «Ճաշակ զաղղիական արդի բանաստեղծութեան» ընդունութեանուր խորագրով կու տար ֆրանսուա Գորէի Հակումը եւ Դաքրիններու զործագործիլ, ուր արդէն զրական աշխարհաբար դատը կը թեւածէ չքեզ, ձեւաւոր, առանց որ կը թեւածէ չքեզ, անեւաւոր, առանց որ կը գրաբարի ծանրութեան, նախանձելի հագրաբարի ծանրութեան, նախանձելի մը բանայերէն մը պիտի ըսէի կարգ մը բանայերէն մը պիտի ծայրը այլու այլ տարիննեստեղներու համար՝ որոնք այլ տարիննեստեղներու համար՝ մթօթափել զրաբարուն գեռ չէին կրցած թօթափել զրաբարուն գեռ չէին կրցած թօթափել զրաբարուն գեռ կը կազմէր :

«Առաւուս մ'արթնցաւ յանկարծ ընդուստ իր քունէն՝ չոն վա՛րը, պարտէլին ծայրը, ներքեւ թաւուտին : Հրացանի իսիս հարուածներ կը գումէին թշնամին» :

Բառ, ձեւ, շարագրութիւն, ամէին ինչ՝ հրապոյր ունի հոս, բանաստեղծին գործը տրուած է բանաստեղծական տարազով :

Յիշենք միջանկեալ դէմք մը : Քանին բորդ զարու սեմին վրայ յանկարծ Քանաքանութեան Հ. Արխուտակէս մը կը յայտնուի, գասական միտք ու ձաւակ, հիներու գարցացն եկող մը, որ թարգմանած էր գրաբար Շէքսպիրի Սակրեբը («Բապմակից» 1877-1878), Մանծոնիի Ասելիին (անդ, 1877) : Սա ալ աշխարհաբարի ուխտել մը եղաւ, երիտասարդ սերունդին շարժումն հետեւող մտարաց արդիական մը, որ մաքուր աշխարհաբարով տրւաւ Յովսէկի ձիագոպայի «Ինչպէս տերեւները» (1901), կատակերգութիւն մը չորս արարով, որ այդ զարու սկիզբը ուրու նշանակութիւն մը ստացած էր եւ ուշադրութիւն զրաւած : Իր աշխարհաբարը մաքուր ու սահուն ըլլալէ զատ, սկսած էր արդէն զրական ըլլալ :

Ղաղիկեանին շատ աւելի տարեց, բայց արդիական ոգիի ներշնչող ոյժ մը տեսնելու է անսարակոյս Հ. Ա. Քասբանտիկանին մէջ որ անկէ առաջ՝ նոյնինի Աստեղինին աշխարհաբարով առաւոր փորձն ըրաւ, սկսելով ամէնէն գժուածին բանաստեղծական կատրող՝ Համբէին հրդեհով (Բազմ. 1897, 128), աշխարհաբարով մը՝ որ չունի Ղաղիկեանի կատարելութելու (գէթ աւելի ուշ շրջանին ստացուած մըուր ու բանաստեղծական երանդով լի տայերուն չորրհքը եւ կորովք), սակայն արդէն աշխարհաբար մըն է զրական ըստինը գրութեամբ : 1901-1903ի «Բապմակից»ին մէջ կու տայ զեռ խոսլ բանաստեղծութիւն «Մըրիկներ» եւ «Ճակատագիր» հատորներէն՝ ընտրուած էջներ . Բնինի կրուիլ, Զինք սեսայ երազիս միշ (Բազմ., 1901, 226), Մեծազոյն անկելանոցին միշ (1902, 91), Հեղեղը (1902, 392), Քեզի, մայր (1902, 428), բոլորն ալ «Մըրիկներ» հաւաբառոյէն : Խոկ «Ճակատագիր» հաւաբառոյէն : Խոկ «Ճակատագիր» հոնի Զինք, Գրութին (Բազմ. 1902, 541), Փողոցի ստահակ (1903, 67), Կարճ պատմութիւն (1903, 106), Ճակատագիր (1903,

349), Գիշերային ուղետորութիւն (1914, 342) :

Հ. Արսէն Ղազիկեան ունէր իր առջեւ ուրեմն ծերունի մբցակից մը, օժտուած նոյնպէս որոշ ճաշակով մը, որմէ սակայն վար չմնաց ինքը : 1902ին՝ երբ ասպարէդ իշլա Ա. Պոյիթայի ներոն ողբերգութեան թարգմանութեամբ (1902), արգէն գըտած էր ճամբան, և կը բերէր լեզուական թարժ շունչ : Այս տարին բեղուն է գեռ քանի մը գործերով, Դաստիարակութիւնն անձին (Ճն Սպուտէ Պլաքի), որ արձակ լըլլալուն՝ աւելի աղաս էր կաշկանդուներէ : Յաջորդեցին Օսսիանի Քերուածները (Փինդալ եւ ուրիշ բանաստեղծութիւններ՝ Գ. գլաբէն) Մակրերսնի չնորհիւ ծանօթացուած չուրջ 1760ին, եւ սիրուած իր ոռմանթիք էջերու չփեղութեանը եւ փայլին համար : Հ. Արսէն Ղազիկեան՝ որ մտարած էր աշխարհաբարի աղքատ մատենագրութիւնը ճոխացնել դասական եւ արդիական գլուխ-գործոցներու հայացումներով, կու տար ուրիմն Սկովտիացի այդ կոյր աշուղ-բանաստեղծին գործն ալ, ես չմնալու համար ուրիշ աղքերէ՝ որոնք փութացած էին վերածելու զայն իրենց լեզուին :

Ղազիկեանի լեզուն հոս բանաստեղծական է արգէն, որ կը պատրաստէ իր միւս թարգմանութիւնները : Առոնցմէ է Տանտէի հոգլուխը :

Տանտէի գործը, սակայն, բացառիկ գուարութիւններ կը ներկայացնէր : Թարգմանիչը զիտակից էր սասոր. գքուարութիւններ՝ ներքին, բնագրական, գըժուարութիւններ՝ լեզուական, զաղալարի խոտոթեան պատճառաւ, գէուարութիւններ՝ տաղաչափական, պատառէրուած չափի մէջ սեղմելու բնագրին միտքը՝ հայացուած ամէն կողմէ : Սշխարհարարը կրնա՞ր ըլլալ այնքան սեղմ, կուռ կարենալ չափուած տողերու վրայ խասացնելու Տանտէի խորութիւնը : Ղազիկեանի փորձը շատ մէծ յանդկնութիւն մըն էր : Բաղրամունի եւ դասական շրջանի մեր միւս թարգմանիչներ Տանտէի ամբողջական գործին :

յին, բացի հաստուածական թարգմանութիւններէ : Ղազիկեանի ծրագիրը ընդարձակ էր, եւ կ'ընդգրկէր նաև իտալական դրականութեան նախահայլը : Կատարուելու էր փորձը :

Եթէ Օսսիանի թարգմանութիւնը «Հոյակապ» որակած էր Արշակ Զօվաննեան («Անահիտ», 1902, թ. 5, էջ 99ա), Տանտէի վերածումը անքննագատանելի չէր մընացած : Ինքը չ. Արսէն Ղազիկեան արդար կը համարի որ ինցելի լըլլար այդ թարգմանութիւնը : Յաջորդ շրջանի մը մէջ՝ ան կատարեց հոն հպատակներ, հըպատակներ լեզուական մանաւանդ, որպէսպի ներգանալութեան պահանջը, աշխարհարարի անհարժութիւնները մաքրուէին : Այս մասին աւելի ուշ պիտի անդրադառնանք :

1903ին Կորիոյի ձիոգոնստան է որ կ'ել-է Հրապարակ, եւ աւելի ուշ՝ 1905ին՝ Վեհկոռիա Աղանուրի Յալիտենական զըրոյցը, եւ Տանտէի Քաւարանը՝ արձակ վերածումով, որ անշուշտ տեսակէտով մը կը զիւրացնէր թարգմանիչներ ծանր պատասխանատուութիւնը ամէն տեսակէտով :

1905ով կը փակուի առաջին շրջանը իր թարգմանութիւններուն, երկրորդը սկըսելու համար 1909ին՝ որ կը վերջանայ միջազգային առաջին պատերազմի ծաղումով : Իսկ երրորդ շրջանը 1923ին կը վերսկսի եւ կ'աւարտի մահով :

Հ. Ա. ՂԱԶԻԿԵԱՆ ԻՐ Ա. ՇՐՋԱՆԻ ԲԵՐԱԾ
ՆՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՄԵջ

Հայերէնի գրական արտայայտութիւնն ու վայելչութիւնը իր նպաստելու էր միայն ողբերուիչ, այլ նպաստեց զարգացնելու աշխարհարարը իր բանաստեղծական երանդի եւ չեշտի առողջ նկարագրին մէջ :

Ղազիկեանի քով զիտական պատճառաւ, գէուարութիւններ տաղաչափական, պատառէրուած չափի մէջ սեղմելու բնագրին միտքը՝ հայացուած ամէն կողմէ : Այսպահարարը կրնա՞ր ըլլալ այնքան սեղմ, կուռ կարենալ չափուած տողերու վրայ խասացնելու Տանտէի խորութիւնը : Ղազիկեանի փորձը շատ մէծ յանդկնութիւն մըն էր : Բաղրամունի ամեր աշխատանքը ապացական տողերու հետո էլեւ կամ գործադրութիւններին մէջ :

պատմութիւն մը կայ վիպական, գիրցադանական, գործական, զարգացմանիշը կը պատմէ, եւ ասով է աւելի մտահոգութեան քան արտայայութեան փայլէն, ուստի ու պատկերասոր ձեւի պահանջէն:

Առաջին չվշանի հայացումներուն մէջ Առաջին ֆրանսուա Գորէի բանաստեղծականին հայակերպ եղած համեմէկն էր յամունու:

«Յաւիտենական գրոյց»ի կտորները այնպէս հայացումն էն, որ կը թուին հայեական գրուած Աղանութէն, սեղմ ու առոյշ բողոքով, լինադրին հաւատարիմ մնալու յայտին ջանքին վրայ աւելցուած արուեստին մտահոգութեան ալ, որ իր թարգման մնութեան մնայուն արժէքները կը կարմեն: «Շիրակ»ի (1905, թ. 2) խմբագրութիւնը համակրական արտայայտութիւն մը ունի արդարեւ Ղաղիկեանի կատարած գործին հանդէս ։ Տայց հեռու է կորդինակցացատասանը: Բայց հեռու է արդար գիտողութիւններ ալ, մանաւանդ վերջին անդամի չեւշով կարարուած քառակարձի մասին, որուն գործածութիւնը յաճախակի գարճած են թարգմանիչին քով: Ընդհանուրի մէջ կը դանիք զանոնիք «գերազանց եւ կատարեալ, համարժէք բնագրին, տալով տպաւորութիւն մը հայերէն գրացուած եւ հայերէն գրուած ըլլալու, առանց օտարախորթ չշատի եւ թարգմանածոյի հանգամանքին»:

Եւ արդարեւ դիմեցէք սա տողերուն սահուն ներդաշնակութիւնը.

Հոլիս մը կայ երջանիկ լուած. Բարձր ու ըքքնազ կատարներով պլասկանի կը կրկնէն ասացերը զալու փայլակներ կը շանթին վրա կանաչաղեղ գաշտերուն:

(Սէլայի հովիար)

Տեսէ՞ք սա նկարագրականը՝ սահուն, կարծեանի գրքէն երած.

Կարծես կարտանի տակ, հովին զիմաց, Անձերին տակ, զալու զիմաց, Կ'անցնի գալազ մը, կը տանին Արտորանիքով զայն գերեզման, Արտորանիքով անպատկառ Ու հովին շունչը անպատկառ

Հերհող սոյլով մը մերթ ընդ մերթ կը շարժէլ ծածկոյթը սեւ: Շիտակ, ցըցուած սեւ ցեխին մէջ՝ Փախչող ճամբուն երկայնքին վրան՝ Լապտերները իսացեր կը թուին, Տուներն՝ արձան ու կոթողներ Գերեզմանի մ'երկարաձիք:

(Տխուր ժամեր)

Այս գեղեցիկ տողերուն մէջ անյաշողը միայն, որ խստ տաղաչափութեւնը չի գոհացներ, կապտերները խաչեր կը քուին տողն է:

Ի՞նչքան վճիտ ու սահուն տողերով կը նկարագրէ Ս. Մարկոսի հրապարակը, ուր թարգմանութեան հետքը չի մատներ ինքնանքը.

Ճերմակ, անմարդ կը փըռուի Մէծ հրապարակը մէջօրեայ թըմբերով. Կ'երթայ հեռուն կը կորսուի՝ Թափառաշուրջ երդչի մը նօթը յետին: Կը պատէ ամպ մ'ոսկելէն Սուրբ Մարկոսի զարմանակերտ գըմբեթ-բայց խորհերուն մէջ լուսեղ՝ [Ներն. կը յօրանչեն կարծես սուրբերը մէկսեղ: (Սուրբ Մարկոսի ձիերը)

Ս. Մարկոսի ձիերը երկար բանաստեղծութեան առաջին երկու տուներն են ասոնք՝ Շոտեանի եւ 11ոտեանի զեղեցիկ խառնութզով մը, որ կը պարզէ բանաստեղծին միտքը:

Յատկապէս զիտեղի է Ղաղիկեանի լեզուին ու տաղաչափութեան մէջ՝ չեշտին կատարած զերը, չեշտը՝ որ կը բաժնէ անդամները, չեշտը՝ որ տողէ տող անցքը կը ներդաշնակի, եւ կու առյ ամբողջութեան ամբութիւն: Ղաղիկեան թարգմանիչին արժէքը՝ այն ատեն միայն թերեւս աւելի չեւտուած իրականութիւն մը կը բանայ զանալ մը աչքերուն՝ երբ տեսներ նոյն կտորին ուրիշը՝ մը կատարուած թարգմանութեան փորձը, գրուած զէմ դիմաց: Զապահեան «Անահիտ»ին մէջ (1903, թ. 1) Կ'անդրազառանայ Աղանուրի վայեւած մէծ վարկին իտալական զրու-

կանութեան մէջ եւ իր ժամանակակիցնես-
ուն իր մասին շայլուած փառարանու-
թիւնները ամփոփելին ետքը՝ կու տայ էջ
մը նմոյշ, «Երթեթշին թարգմանութիւնը,
որ անոր Յաւիտենական զրոյցին մնուաքը
կը կազմէ, խտացումը իր գաղափարային
խորհուրդին կ ամ փիխսոփայութեան:
Բայց այնքան տկար է այդ թարգմանու-
թիւնը՝ որ բանաստեղծուհին տաղաչա-
փական կառոյցքին ո՛չ չնորդքը եւ ոչ ալ
ոյժը յաջողած է պահէլ: Տեսէք զայն հա-
մեմատուած Պաղիկեանի թարգմանու-
թեան հետ:

ԱՐԴԱԿ ԶՈՊԱՆԵԱՆ
«ԱՆԱՀԻՏ» ԱՄՄԱԹԵՐԹ
ԵՐԲԵՔ

Լուսմին տակ, Խազար ձիաւրները,
Մարտացոչ դռշչիմի մը ձայնովը կարծես մղուած,
Կերպան, կը բռչին, հետիկեն, ապերասան,
Սեր երիվարներուն բաշին վրայ ծուած:

Կոյլը, խենթ, չեն տեսներ, գեղեցիկ
Բնութեան վրայ՝ իմբնաւատոյց
որբետուկերուն ողկոյցները,
Ոչ ալ հիւղակերներ յոյսներ,
որ զիբեն հանգիւու
կը հրաիրեն՝ մրափոյ լիներուն եղերքը:

Ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ: Մինաւորիկ, լուսաշող, քեւառ,
Անեն գեղեցկուրեամ մը գեղեցիկ,
Հրամայոյ ու մինանամայն փաղաքշական
ճայնով մը
կը կանչէ զանոն այն տարիներէ ի վեր
հրազուած երազ:

Ճո՞ն, հեռում, յամառօրէն կը կանչէ.
Եւ դէպի հոն հեռում՝ կը բռչի մռայլ [մը
Ու անյաջուներ երոր, դէպի հոն՝ ուր մնուր յօսու
իրենց վառ ցանկուրեան կրակը պիտի մարք:

Անոնի խօսք անդունդին մէջն է,
Որ անյաջօրէն իրեն կը բաշէ ու կը լափէ
Անոնդ որ զիշերին կախարդամներուն դէմ
կը լիփայինն
Ու կը վազեն դէպի անիրական պատկերները՝
որ այս աշխարհին չեն պատկանին:

Բայց ինչ կ'ըլլայ. ի՞նչ փոյր. — երազը կը սրտէ.
Ամէն բան ունացի է: Ի՞նչ փոյր... Ցատա՞;
իս ձեզի հետ եմ,
Եղայրներ, ու յուսահասօրէն
իմ ձիս կը յորեմ, կը յորեմ:

ՂԱԶԻԿԵԱՆ

ԵՐԲԵՔ

Լուսմակին տակ ձիաւրները հազար,
կործն փողէն հաւաքուելու հանըւած,
Կերպան սրալար, հաւաչփուլ, սանաքանակ,
Սեր ձիերուն բաշին վրայ վայրահան:

Կոյլը, խենթ, ապուր բլուրներուն վրայ չեն տես-
մանական երաներէ առաջին կողերն որբերուն, [մը
և ոչ իմկերն ուր հանգրասի հրաւերները:
Կը պըլապուան՝ ափը մրափող լիներուն:

Ո՛չ, ո՛չ: Միայն, լուսանցոյը, քեւառ,
Զարիւրելի զեղեցկուրեամ գեղեցիկ,
Եշլանանան, քըլքշոտ ձայնով կը կանչէ
երազն այնքան տարիներէ երազուած:

Ճո՞ն վա՞րն, հեռում յամառօրէն կը կանչէ,
Եւ մըրքայոյց իըրուն հեռում կը քըչի
Դիւրահաւատ, ուր մնուր խօսք մը պիտի
Մարէ կըրակը բոցավառ իդերուն:

Կեցած է խօսքն անելի՝ խորքն անդունդին՝
Որ կը բաշէ անյաջօրէն, կը կըլէ
Ով զիշերին քովչուրեանց դէմ խորխունվ՝
Անդրաշխարհեան ըստուրներու կը վազէ:

Բայց ի՞նչ կ'արձէ. ի՞նչ փոյր: — երազ կ'սրտէ:
Ընդունայն է ամէն ինչ: — Ի՞նչ փոյր: Ցատա՞,
Եղայրներ, օ՛ն, ե՞ս ձեզի հետ եմ, ու ձիս
կը մըրտակին, կը մըրտակին յուսահա՞տ:

МАИ

Sotto la luna i mille cavalieri,
come a squillo che chiami alla raccolta,
vanno, volano, ansanti, a briglia sciolta,
curvi sul crine dei cavalli neri.

Ciechi, folli non vedono, sui vaghi
poggi, il grappolo offrirsi dalle viti,
né i casolari lampeggiar gl'inviti
di pace, in riva agli assopiti laghi.

No, no, no! Solo, luminoso, alato,
bello d'una terribile bellezza,
con voce di comando e di carezza
chiama il sogno da tanti anni sognato.

Laggiù laggiù tenacemente chiama
e laggiù l'orda turbinosa vola
ignara, dove una crudel parola
spiegherà il foco dell'accesa brama.

Sta l'orrenda parola nel profondo
dell'abisso, che attira avido e inghiotte
chi le malle sfidando della notte
corre ai miraggi che non son del mondo.

Ma che val! ma che importa? — Il sogno
mentre;
tutto è invano! — Che importa? Avanti!
io sono
con voi, fratelli! e sprono e sprono e sprono
il mio cavallo disperatamente.

Տաղաչափութենէ եւ բանաստեղծութենէ
հէ հասկցող մը Ղաղիկեանի սիւնակին մէջ
հանդրազանայ անմէխապէս որ հոն տա-
կազախի մը ճեռքը կայ, որ գտնէ հայե-
րէն գործածել շափուած ու կարուկ ձե-
ւեռով: Կը զգացուի իսկոյն երկու հայտ-
ցուուներու մէջ յայտնի տարբերութիւնը
արուեստի կողմէն: Հարկ չկայ աւելորդ
բացարարթիւններու, պէտք է զայն պր-
ացարարթիւններու, ուստի զայն պր-
ացարարթիւններու, առոյդ, զօրեղ, թէն ոչ կատար-
եալ իր իմաս ու ներզօր արտայալութեան
մէջ:

Քանի մը դիտողութիւններ ունինք բնա-
թի իմաստներուն ցառումին նկատմամբ,
պրի իմաստներուն մազումին նկատմամբ,
առոյդ թագմանութիւններու մէջ ալ, մա-
ստանի Զօպաննեանի:

Տրդ տողի Դանչիւնի-ը (Զօպաննեան) տե-
ղին չէ, թէն թնդիւնի, շառաչիւնի, աղ-
պիւն մուկուտով գործածուած է միշտ,
մուկի իմաստով գործածուած է միշտ,
և երբեմն ալ նաեւ մեղմ ճայնի, սակայն
և երբեմն ալ նաեւ մեղմ ճայնի, սակայն
չու չի տար իստեկրէն սquillo բառին ի-
շու չի տար իստեկրէն սquillo բառին:
մասոր, որ յատկ ու սուր ճայնի է փոյին:

Տրդ տողի Գեղեցիկ բլուրներուն վրայ
(Զօպաննեան), Աղուոր բլուրներուն վրայ
(Ղաղիկեան) շատ չեն տարբերիք իրար-
պատշամներու, թէթև ու անոյն լուր-
պատշամներու (ոչ բլուրներու կամ բլո-
ւութիւններու, ուստից կը կալուեն ողկոյդ-
րակներու), ուստից կը կալուեն ողկոյդ-
րակներու:

14—15րդ տողերու կը բոչի հեռուն մը
ոյալ ու անխոհի կրուր (Զօպաննեան),
իսուակրէն՝ Laggiù l'orda turbinosa vola
կամականի այլք չէ կրցած տալ մինչ Ղա-
յանարա-ի ոյլք չէ կրցած տալ մինչ Ղա-

յանար է, աւելի աղջեցիկ եւ աւելի ալ հա-
րազատ բնագրին: «Եւ մըրկայոյդ հըրուսն
հասուն կը թոչէ՝ գիւրահաւաւան»: Ignaro
կրնար թարգմանուիլ նաեւ անզէտ, ան-
տեղեակ, որ թերեւս աւելի համաձայն էր
իսակիրէնի մտքին, քան դիւրահաւանը:

20րդ տողի Սոսուերներ (Ղաղիկեան),
ամելիական պատկիրներ (Զօպաննեան) զըր-
ուած են իսաւլ միրացի փոխան, ո-
րուն բուն համապատասխանն ըլլալու էր
կրկներեւոյթ:

«Անահիւարի թ. 12ի մէջ Զօպաննեանի՞
թէ ուրիշի մը թարգմանութեամբ հրա-
տարակուած են նաեւ ուրիշ վեց կատրներ
Աղանութիւն, ծանօթացներու համար հայ
արին կրող բանաստեղծուաչին, աշա-
կերու ձիաղուոյ Ծանելլայի եւ ինքրեզոյ
Նենչիսինի, բարձր զնահատանքի արժա-
նացած Քարտուչիէն, և որ Աստ Նեկրիէն
ետքը, նոր փայլ մը կը բերէր իսուլ գրա-
կանութեան՝ կանացի չնորմէքի եւ զգայ-
ութեան զուգելով ուժեղ երեւակայու-
թեան մը հետ զասական ձեւի ու ինամ-
քին կատարելութիւնը, տակաւին փնտըռ-
ուած այլ օրերուն: Զօպաննեան կը հետե-
ւի Ժանիսի դասաստանին եւ ներ-
կայացումին եւ թերեւս նաեւ անոր ըրած
բնարութեան, եւ շատ հաւանաբար Փրան-
սերէնի վրայէն ալ կատարուած են հա-
յացումները: Մակայն շատ տկար եւ ան-
յաջող ներկայացում մը բանաստեղծու-
թիւն: Վեց կատրներու արդ հայացումնե-
րը, պատահած աշափով, գուրի բնագրին զուսպ
և ամուս ձեւական գեղեցկութիւնէն, տու-
ժել սուած են ներքին զարաֆարալին ամ-
բութեան ալ: Այլ կատրները առիթ պիտի
ունենանք տեսնելու աւելի ուշ:

Բ. ՇՐՋԱՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ

1905էն մինչեւ 1910, Ղաղիկեան կը թը-
րի կանուած ուրիշ մտահոգութիւննե-
րով: Մտահոգութիւններ՝ որոնց ակնար-
կեցինք, եւ որոնք իր գեղեցկապոյն տա-
րիները կեղեցին իրմէ, խանդավառու-
թեան, դրական ու գեղարուեստական ձա-

շակի տենգագին ու լարուած տարիները։ Բարեբախտաբար շատ երկար չտեսեցին անոնք։ Մատենագլխութիւնն էր, «որ վիթխարի ծանրոցի պէս կը ճնշէր իր ուսերուն, եւ որ հուսկ 1912ին լոյս կը տեսնէր։ Աշխատանքի տարիները եղած էին հիմնապէս մինչև 1910, եւ այսուհետեւ յաջորդեցին սրբազութեան և տպագրութեան նույնը տարիները։»

Ձերբազատուած անգամ մը այդ սպառիչ գործէն, որուն կամաւոր գերին էր ինքը, մտաւ գեղարուեստական թարգմանութիւններու երկրորդ շրջանը, «որ մեծ դասականներու ժամանակամիջոցն է։»

1910ին լոյս կը տեսնէ Վիրքիլիսոսի «Ենէկան»ը։

1911ին Հոմերոսի «Փիլիկան»ը։

1911ին Դասոյի «Երուսալէմ» ազատեալը։

1913ին Միլտոնի «Դրախտ կորուսեալ»ը։

Ժամանակակիցները պարզապէս հիացուու ունեցան իր կասարած գործին հանդէպ։ Ղաղիկեան ըստ բացատրութեան Արշակ Զօպանեանի արուեստագիտ մը կը յայտնուի իր թարգմանութիւններուն մէջ, հանդամանք մը՝ «որ անհրաժեշտութիւն էր մէկու մը համար, որ կը մօտենար աշխարհի գրականութիւններու մէջ «Հրաշակերտ» կոչուած զուրխ-գործոցներուն մէք աշխարհաբարով։ Այդ հայերէնը՝ 1900էն տարին իր ձեւաւորման հունին մէջ մօտած մանաւանդ իր արգիւնքով, այժմ՝ 1910էն ի վեր աւելի կատարեալ գործիք մը դարձած էր անտարակոյու։»

Վերոյիշեալ զրագատը անելքագառնալով Ղաղիկեանի թարգմանութիւններու ընդհանուր նկարագրին չուրծ, ունի այնպիսի արգար գնահատանքի տողեր՝ զոր չէ կարելի զանց ընել։ «Ճաշակը՝ որով չէ Ղաղիկեան իր հայերէնին մէջ՝ կ'ընտրէ բառերը, զանոնի կը դասաւորէ եւ կը հիւսէ իր տողերը, եղանակը՝ որով կ'ըմբռնէ «ոտանաւորին» յատուկ հրապոյը ու ասազափուած լեզուին թեթեւ երած չտութիւնը, այն կերպը՝ որով մէք եր աշխարհաբարին բոլոր ուրոյն գեղեցիկութիւնը կ'ըստ աշխատական միջազգային գործերու, եւ շարունակիլ ճոխացնելու աշխարհամարքի զրադարձանը։»

ու չնորհները նկատած, իւրացուցած է եւ զիտէ տեղին կիրարգել, ամէն զովկուսէ վեր են» (Անահիտ, 1908, թ. 1-4, էջ 10-11)։ Անգրագառալով յատկապէս առաջին շրջանի թարգմանութիւններու մտավոն՝ թերի կը դանէ ինչ ինչ մասերու մէջ «Դմոխոք»ին հայացումը. այդ գիտողութեան իրաւունք կու տայ Ղաղիկեանն ալ, եւ որ իր յաջորդ տպագրութիւններուն մէջ ջանացած է կատարել կարգ մը սրբագրութիւններ։

Ապացոյց մը տալու համար թէ ի՞նչպէս Ղաղիկեան կը զգայ սոտանաւորը եւ կը ույնանայ բանաստեղծի հոգեբանութեան հետ՝ նկատի առնել կու տայ Աղանուրի եւ Լէորարտի բանաստեղծութիւններուն առաջին թարգմանութիւնները, որոնց աւելի կատարեալները տուաւ 1910ին։ Բայց արդէն 1905ին Ղաղիկեան զմայլելի նորութիւն մըն էր, գարձեալ ըստ Զօպանեանի։ Իր «այդ հոյակապ թարգմանութեանց մէջ կը վիտային անեների կատարելութեամբ առնել, օդային թեթեւութեամբ սահով թաւալով, չորհալի նապանքով մը օրորուող տողեր, տողեր՝ որոնցմէտ աւելի զեղեցիկները չեն զրուած ու չեն կրնար գրաւի մէր աշխարհաբարով» (Անդ)։

Ինքն իսկ ուրեմն Զօպանեան կու զայ փաստելու այն մեծ առաւելութիւնը որ Ղաղիկեան ունի ուրիշներէ փորձուած Աղանուրի երգերուն հայացումին մէջ։ Կը խոստովանի անոր զերազանցութիւնը անկեցնութեամբ մը՝ «որ գրական լըրոնումի եւ արդարագատ զնահատանքի տպացոյց մընէ։ Միւս կողմէն՝ իր կատարած գերբ անշնահատելի կը դանայ երբ խորհուի՝ որ մեծ թարգմանիչն ետքը ոչ ոք ելաւ, Միթթարեան կամ ոչ, որ շարունակիր մէք թարգմանչական գրականութիւնը գեղարուեստական միջազգային գործերու, եւ շարունակիլ ճոխացնելու աշխարհամարքի զրադարձանը։»

Քնարական չինէր ետք՝ երբ Ղաղիկեան ձևնարկեց զիւցաներգականին՝ իր արւեստը այլիւն կատարելագործուած էր։ Զօպանեան 1908ին չէր տեսած տակաւին դիւցաներին ոչ մէկ հատին

Հրատարակութիւնը : Տեսած էր այդ թըր-
ւականին միայն ճեռապիրը Ա. Երգին
«Երուսաղմ Ազատեալոց» : Այդ բաւած է
իրեն՝ որ չկարենայ զափել իր սքանչա-
ցումը և ուղիւ տալու առ յայտարարութիւ-
նը. «Ղազիկեան իր արուեստին զենիթին է
հասած. աւելի բնական, զիւրասահ, ը-
նորհալի տողեր, պատմուածքի աւելի
զողոք, յատակ ու վայելուչ ոճ, աշխար-
հարարի սիրունութիւններն արժեցնելու
աւելի կիրիթ ու ճարտար ճաշակ կարելի էն
ենեւակամել» (Անդ.) :

Արքի Հիացող մը, բանաստեղծ և հւ հրապարակագիր, Արտաշէ Յարութիւն- և ան, չէ կրցած ծածկել իր ողեւորու- թիւնը և Հ. Ղալիկեանի մէկը մէւսին յաջորդող թարգմանութիւններու վրայ զմայլումը յայտնելէ ետք՝ կը ծանրանայ Գասականներու հայացումին շուրջ, որու կարգացած է «Բարգմալէկպա» մէջ: Ղա- լիկեան լատ իրեն մէկն է որ ունի ընտիր լեզուալիտութիւն (հասկցիր հայերէնա- գիտութիւն), հմտութիւն, բառամթերքի պաշար, ճաշակ և առաջանք» («Աղասիա- մարտ», Յաւելուած, Բ. տարի, 1911, թ. 1 [53]):

Ծեշտուիլիք բառերն են՝ տաղմաղու ու
ճաշակ. եւ արդարեւ առանց այդ զրական
յատկանիվը կազմով լարեմասնութիւննե-
րու՝ գեղարուեստական գործերը չին-
կրնար հրապարակ գտվ. Զէր սիխալած Յա-
րութիւննեանն ալ, տեսնելու Ղաղթիւննի
մէջ՝ այն կարեւոր զրական պայմանները,
որ կը բնորոշն բռն զրագէտը: Բանա-
ստեղծի մը երգը բանաստեղծի պէս հա-
յցնել, այնպէս որ թարգմանութիւնն ըլ-
լալը զգացուի, ատիկա մէծագոյն ար-
ժանիքն է թարգմանիչին, եթէ անշուշ-
տնարի մոռքին հաւատարիմ մնացած է:
ընադրի մոռքին հաւատարիմ մնացած է:

Տիգրան Զօկիւրեան և թէովկի առաջ
մանրամասնութէւններու մէջ ի՞նչում
աշխարհաբարի Բաղրամունին յորդորչե-
ցին զինքը և իր թարգմանութիւնները
ձկուն, ներդաշնակ և զեղարուեական-
որէն որպակեալ զատկցին («Աստան», Ա.
թ. 3, 1 Յուն. 1911, «Ամէնուն տարեցոյ-
ցր», 1911, 268):

Պոլսէն Կովկաս անցած է ողեւորութիւն-
նը՝ Ղաղթիւնանի թարգմանութիւններուն։
Այս անցամ Վրթանսէս Փափազեանն է, որ
կը զարմանայ Վենետիկի կղզեակին վրայ
հոյլ մը դիտնական վարդապետներու կա-
տարած հսկայ աշխատանքին։ Եւ յատկա-
պէս կը յայտնէ իր սրտի գոհունակութիւ-
նը՝ բնթերցումով «Ենչական»ի տողե-
րուն, որը կը դտնէ շատ մատչելի, պարզ
և սիրուն աշխարհաբարսով մը վերած-
ուած (Կայծեր, 1910, թ. 29)։

Երեք տարի ետք՝ Երբ արդէն չըսապարտակի վրայ էր ի իշխանութ, Ա. Զօպանեան վերստին առթիվ կ'անձն յայտնելու իր զատաստանը: Այդ թարգմանութիւնը, ըստ իրեն, կը բանայ թուական մը աշխարհարարի պատմութեան մէջ, եւ ասոր յաղթանակին վերջնական նուրիբագործումն է («Անահիտ», 1911, թ. 9-12): Անկիւնազարձ մը աշխարհարարի կեանքին մէջ՝ զարձած ատակ միջոց դրական-գեղարուեստական ամէնէն բարձր էջերուն տալու հայեցի արտայայտութիւն: Ակարգեցինք նախապէս՝ թէ տարբեր ձեւ եւ տարբեր լիզուական արտայայտութիւն ունին՝ Ղաղփիկանի քնարական-բանաստեղծական է-ժերու հայացումները, եւ տարբեր՝ դիւզազներական-վիպական էջերը: Եթէ առաջինները կը պահանջնեն կուռ, դուռնեղ, պատակերաւոր, խիս եւ զուսպ ձեւ մը արտաքին, ինչպէս Աղանուրի, Լէորարտիկի և յետոյ Աստանեկի շատ մը էջերու հայցումին մէջ կը նշարենք, որոնք կապէս առած են մեր լիզուին արտայայտութեան կատարեալ եղանակը՝ որպէս թէ ըլլային հայ բանաստեղծներ, նոյնը է պատահած դիւզայներգականներու էջ: Այս վերջինները՝ վիպական բնոյթուննեն, եւ հետեւարար կը պահանջնեն պատմական եղանակ, եւ լեզուն՝ որ վիզելու ոճը կը կիրարէ հոս՝ առած է անդարս, յատակ, սահուն, պարզ, մէկ ոսուզով բնական խօսակցութեան հանամանք մը, քալուկ ընթացքով աշխարհարար մը: Եւ ահաւասիկ ինչ որ արած է Ղաղփիկան իր այս երկրորդ շրբանի թարգմանութիւններուն մէջ: Գուցէ

Խորհին ոմանք՝ թէ այդ գիւցաղներդութիւններուն տալաշափութիւնը կը կրէ իր վրայ տեսակ մը թուլութիւն, արձակունակ ըլլալու տկարութիւն, նուազ խիստ եւ ամուռ՝ ինչպէս քնարականները։ Համաձայն ենք։ Բայց հոդ է արդէն այդ շարքի թարգմանութիւններուն գեղեցկութիւնը։ Ղաղիկեան երբէք չի մեղանչեր տալաշափական օրէնքներուն։ մանաւանդ անոնց խիստ պահպանութիւն մէջ է որ վըրկուած է գիւցաղներդութիւններուն երաժշտականութիւնը եւ վիպականութիւնը։ Իր այդ տողերը կարգալն իսկ արուեստ մըն է։ Գիտան հետեւիլ անդամներու բաժանումի օրէնքներուն, դիտանալ բաժնեկ՝ համաձայն շխատին, որ կը կառավարէ անդամներու կապը իրարու հետ, եւ մանաւանդ, յաճախ գործածուած՝ մէկ տողէն միւսին անցքը շշշոին զօրութեամբ, վլարպետիք ճարպիկութեան եւ արուեստին հաղորդակից ըլլալ մըն է, որ թերեւս շատերուն արուած չէ։

Գ. ՇՐՋԱՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ

Այս շրջանը կը սկսի միջազգային Ա. պատերազմէն ետք հրապարակ հանուած դործերով, որոնց աշխատանքը հաւանաբար մեծ մասով կատարուած էր պատերազմով ստեղծուած անշարժութեան տարիներուն։

1919ին Ղաղիկեան Պոլիս կը գտնուի։ Զինադադարի ժամանակին է, երբ գրական կեանքը դրեթէ մեռած՝ յուշիկ յուշիկ արթնալու վրայ է։ Ու թերեւս այս վերահղարթոնքին մէջ ինքն ալ իր մասը ունեցած է խրախոյսով, օրինակով, իր խօսքին բոլոր թերագրական մողութեամբ։ Հոն, այդ տարին կը հրատարակուի Ատանեկորին «Ճակատագիր»ը, Յուլիանի Սարդիսկանի յառաջարանով, որ ունի գիտակից հացում եւ յափշտակութիւն՝ թէ նկատմամբ բանաստեղծութիւնն եւ թէ թարգմանիչին՝ որ կու տայ ուժեղ, գունդ, ամուր, չափի մէջ առնուած, պիրկ, ինչպէս վարուժանի իրապաշտ էջերուն։

զօրեկ տողերը։ Ղաղիկեան բանաստեղծ մըն է խսկապէս, որ զիսէ ընտրել բառերը՝ յարմար իմաստին եւ նիւթին, նոր բառեր, ոյժ եւ գոյն տուող բառեր։

1924ին Արտ Նեկրիի «Մրրիկներ»ը լոյս կը տեսնեն Գահիրէ, յառաջարանով Յովհաննէս Սլեթևան բանաստեղծին։ Հոս ալ յիշուած, խնամուած, քնարական լեզու, իտալ բանաստեղծուհիին առնական ուժին եւ թափին համազօր եւ արտայայտէ։

Այս շրջանին պատասխանատու գործերն եղան Հոմերոսի «Ոդիսական»ը եւ Տանթէի «Արքայութիւն»ը։ Թարգմանութիւններուն պատկերն է։

1923ին Զ. Ռ. Գամմէլլի նրգիծարանութիւնն էր Արտաստի անկման վրայ։ 1923ին Որսոտիոսի Արուեստ Ֆերոպղական։

1923ին Ֆոռքորոյի Տաղ գերեզմանաց։ 1923ին Վիրգիլիոսի Մշակականքը։

1924ին Զ. Ռ. Գամմէլլի նրգիծարանութիւնն էր ուրիշ Ֆերոպատման։ 1924ին Հոմերոսի Ոդիսականը։

1924ին Տանթէի Արքայութիւնը։

1925ին Վիրգիլիոսի Հովուականքը։

1925ին Ռուանի երգը։

1925ին Խիբելունգներու երգը։

1926ին Յ. Փափինիի Պատմութիւն Քրիստոսի։

1927ին Սոփոկլէսի Խրիպսու քագաւորը։

1927ին Յ. Փափինիի Հաց եւ գինի։

1928ին Ա. Մանծոնիի Նշանածները։

Կեանքին վերջին չորս-հինգ տարիները կէս մը ամլութեան մասնուած կը թուիին։ Այդ տարիները ՆԳԲ ընկերակցութեան իր բերած աշխատակցութեան շրջանը կը կազմէն դժբախտաբար, լուուած զարձեալ նիւթական աշխատանքի, որ խլած է իրմէ կարելի իտութիւնը դեղարուեստականներու շարքերը խտացնելու, եւ հասցնելու, ըստ իր ծրագիր-փափաքին՝ 50 հատորի։

Հ. ՄԵՍՐՈՊ ՃԱՆԱՇԵԱՆ

(Շար. 1)